

ПРЕВОДИ АКАТА ВИДИНСКОМ И НИШКОМ ПАШИ О СПРОВОЂЕЊУ КАПИТУЛАЦИЈА СУЛТАНА АХМЕДА III ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ ИЗ 1724. ГОДИНЕ

Резиме

У раду је анализиран и донет приређени текст аката из 1724. године о спровођењу султанских трговинских капитулација. Реч је о канцеларијском преводу оријенталних аката на латински језик за потребе Бечког двора у периоду након успостављања мира и регулација трговинских односа између Хабзбуршке Монархије и Османског Царства 1718. године. Тексту докумената претходи уводна студија у којој су приказане природа капитулација као правних аката и опште околности настанка приређених докумената.

Кључне речи: Хабзбуршка Монархија, Османско Царство, српски народ, трговина, XVIII век.

Капитулације (ахднаме) су међународни уговори који су у периоду раног новог века склапани између Османског Царства (и других оријенталних) и европских држава, где османски владар одобрава европским државама, а на њихов захтев, низ привилегија имунитета за поданике дотичне државе на османском тлу. Основна сврха капитулација је било регулација, подстицање и олакшавање трговине између Османског Царства и европских држава, те су срж капитулација чиниле трговинске повластице, пореска и судска изузећа поданика држава које су добиле султанове капитулације. Важно обележје капитулација је изостанак реципроцитета, као и чињеница да се, упркос државној иницијативи, ради о персоналним актима. Капитулацијама је било допуштено конзулима и амбасадорима да, према правним нормама и обичајима своје земље, врше судску власт над поданицима своје државе у међусобним споровима, на простору Османског Царства, чиме је гарантована њихова екстериторијалност у односу на османски правни систем. (Гаšраговић, 2009: 680–681, 698, 712, нап. 126).¹⁵ Чешће но преко сталних амбасадора, аустро-турски односи одвијали су се преко посланика по одређеном питању. Посланици у Цариграду су носили неслужбени назив „резидент“, док је први стални представник на Порти, називан интернунцијем, титулом нижом од амбасадорске, изабран 1612. године. У XVIII веку Монархија је, уместо да се ослања

¹⁴ aleksa.avramovic@filfak.ni.ac.rs

Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03).

¹⁵ Капитулације ове врсте не треба мешати са појмом капитулација у војном праву. (Гаšраговић, 2009: 680, нап. 3).

на домаће становнике Цариграда, попут других европских земаља, почела да обучава сопствене тумаче. Мада је већина посланстава европских држава у Османском Царству била у Пери, на Златном рогу, хабзбуршко посланство је у периоду 1700–1719. било смештено у хришћанској махали у Галати. Касније је и оно пренето у Перу, одакле је одржавана редовна преписка са бечким Двором. У другој половини XVIII века, Порта се чак чешће обраћа посланству, него сâмом двору у Бечу (Roider, 1982: 9–13).

Ратови између Османског Царства и Хабзбуршке Монархије током XVII и XVIII века стављају регулисање трговине између две земље на значајно место у решавању међудржавних питања ових земаља. Равноправност пловидбе и трговине између Османског Царства и Хабзбуршке Монархије, као и важност ранијих капитулација, призната према члану 14 Карловачког мира, склопљеног 26. јануара 1699. године, док је наредним, петнаестим чланом, предвиђено да све што поменута акта не прописују, нема правну снагу. Пожаревачки мир од 21. јула, као и пратећа трговинска конвенција од 27. јула 1718. године, регулисали су питања слободе пловидбе и трговине, висину царине, путарине и начине њиховог плаћања, поморске путеве, спречавање и кажњавање кријумчарења и надокнаду штете, регулисање спорова, начине поступања у смртном и случају бродолома, као и слободу вероисповести за хабзбуршке трговце у Османском Царству. Трговци који су уносили робу из једне у другу земљу, плаћали су једино увозну таксу од 3%, на државној граници. Иако је Порта принуђена да прихвати поменуту ниску царинску стопу, Беч није остварио ни циљ потискивања „турских“ трговаца, као ни циљ продора на османско тржиште и у трговини са Османским Царством је бележио негативан биланс кроз XVIII век. Одредбе ове конвенције су на снази остале до 1771. године (*Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, 1897: №19, pp. 208, 212–219; №20, pp. 223–226; Бронза, 2012: 288–289; Поповић, 66–68, нап.10).

Велики део османских путева у Панонији и на Балкану, одржао се и у време хабзбуршке власти и управо су ови путеви били носилац развоја трговине (Зиројевић, 1987: 119–129). Након Карловачког и Пожаревачког мира, стабилизовање трговине је наметало Хабзбуршкој Монархији оријентацију на тржиште Балкана и Леванта, као извора сировина, а делом и робе широке потрошње, нарочито у јужним, новоосвојеним областима Монархије. Трговину са источним земљама, цар Карло VI (1711–1740) настојао да оживи и Друштвом за оријенталну трговину. *Оснивачки патент за оријентално трговинско друштво на основу Пожаревачког мира* (*Gründungspatent einer Orientalischen Handelsgesellschaft auf Grund des Friedens von Passarowitz*) донет је 27. маја 1719. године. Патент је Царској привилегованој оријенталној компанији гарантовао трговинске монополе и државне субвенције (Бронза, 2012: 276–278; Ђорђевић, 2012: 156–157, нап. 446).

Српски трговци нису озбиљније били погођени повластицама које је добила Оријентална компанија, изузев у трговини медом и воском, јер су трговали специфичном робом, а фабрике Компаније су

остваривале низак ниво производње. Као предузимљивији и прилагодљивији, српски (и цинцарски) трговци су преузели источну трговину Хабзбуршке Монархије. Иначе, транзитна царина за унутрашњи промет је одређена на 1% за Компанију а сировине за фабрике Компаније су ослобођене царина (Ђорђевић, 2012: 161; Ђорђевић, Васић, 2013: 269-274). Балкански трговци се, иако османски поданици, крећу широким простором, а у феудалној Угарској је домаћи трговац балканског порекла имао превласт и знатно пре 1718. године, будући да су „турски“ трговци плаћали једино поменутих 3% (односно, 5%) увозне царине, док су домаћи били оптерећени и унутрашњим царинама, потом и плаћали тридесетину и земаљски намет од 7%, или по посебној тарифи из 1702. године (*Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века*, 1985: 1–2; Исто, 1996: 1–3).

Документи донети у прилогу рада су у стању добре очуваности, писани на латинском језику, канцеларијским курзивом, на по једном листу хартије, обострано. Оба документа су у заједничком омоту списка и чувају се у Државном архиву Аустрије, под сигнатуром АТ-ОеStA/ННStA StAbt Turkei I 191-2, fol. 81–83. Текст докумената је уовде транслитерисан на начин да што верније прати оригинал. Ауторске (приређивачке) интервенције дате су у угластим заградама. Натписана слова и знаци су спуштени у основни ред, а лигатуре рашчитане на следећи начин: љ као ii, æ као ae, ј као s, & као et.

У складу са трговинским споразумима, јануара 1724. године, султан Ахмед III (1703–1730) је издао документе којима се налаже поштовање капитулација и изричито забрањују случајеви кршења султанских капитулација о слободи трговине. У овом случају, упркос томе што се ради о актима насталим у земљи шеријатског права, документи умногоме имају дипломатички склоп аката карактеристичних за хришћанске земље. Овде треба истаћи чињеницу да, иако део османског правног система, условно канонског права (јер се не могу применити без фермана и берата), капитулације потичу из средњовековног, византијског права (Gašparović, 2009: 682, 703, 712). Наведена документа су слична у инскрипцији (уз нужне разлике адресата); међутим, петиција је иста у оба документа. Наиме, оба акта се односе на кршење трговинских привилегија и других права хабзбуршких поданика на која је хабзбуршки царски резидент, фон Дирлинг, изнео жалбу на Порти, при чему султан касније у санкцији остаје изричит у наредби да се његове капитулације и споразуми којима је утврђен мир између Османског Царства и Хабзбуршке Монархије морају поштовати. У општем предмету и одлуци (експозицији и диспозицији) ови документи су различити, будући да се односе на конкретне случајеве.

Први документ датиран је на 9. јануар 1724. године и говори о случају угрожавања права напајања стоке и риболова на граничној реци Олти. Наводи се да територија западно од Олте припада (према Пожаревачком миру, А. П.) хабзбуршком цару, док територија источно

од ове реке остаје у поседу османског султана, с тим да поданици оба владара имају права напајања стоке, риболова „и за друге нужне потребе“. Због тога што су права хабзбуршких поданика у овом смислу оспорена, што је фон Дирлинг изнео на Порти, султан забрањује да се поступа супротно капитулацијама и изричито наређује да се отклоне „сметње и дрскости“.

Други документ, од јануара 1724. године, наводи да је према капитулацијама, „немачким“ поданицима дозвољено да се баве трговином и да је забрањено да буду изложени „нападу и малтретирању порезника“. Да не би долазило до спора, царска писма и наредбе се морају обзнанити свима¹⁶, „како никоме не би пало на памет да буде у супротности са уговором“. Оне који и даље врше злоупотребе треба пријавити. Упркос ранијим наредбама, истакнуто је да је забележен случај да су „немачким трговцима“ у Једрену порески чиновници наплатили двоструке порезе и дажбине, супротно „суштини мира“ (*Alma Paci*). Поновљено је да су сви обавезни држати се капитулација и да сви се морају повиновати и султановој речи. Овај акт је упућен и видинском и нишком паши, јер се односи на шири предмет него претходни, имајући у виду да се трговина обављала углавном Цариградским друмом, као и чињеницу да је нишки паша у периоду након Пожаревачког мира био беглербег Румелије¹⁷.

I

Sultan Ahmed Chan¹⁸ Filius Sultani Mehmet Chani¹⁹ Semper Victoriosus

Mi glorioissime veziri²⁰, consilii maxime, ordo Mundi, moderator rerum publicarum sublimi iudicio, terminator negotiorum universi recto Consilio²¹, corroborator fabrica Imperii et prosperitatis firmator columnarum felicitatis²² gloriae dotate variis gratiis regis altissimi gubernator Vidinii meus locumtenens N.N. Bassa Deus excelsus perpetuet gloriam ejus, et tu exemplar iudicum praestulumque, fodina scientiae et facundiae Vidinii caeterique iudicas augeatur eorum praestantia, cum ad vos pervenerit hoc excelsum mandatum nostrum sit, quod ex parte Romanorum imperatoris, qui est prototypon magnatum gentis in messiam credentis ad

¹⁶ Тј. свима надлежним.

¹⁷ Pro Rex et Gubernatoris Rumeliae.

¹⁸ Ахмед III, двадесет и трећи османски султан, 2. август 1673 - 1. јули 1736; на власти: 23. август 1703 - 28. септембар 1730.

¹⁹ Мехмед IV (*Ловац*), деветнаести османски султан, 2. јуна 1642 - 6. јануар 1693; на власти: 8. август 1648 - 8. новембар 1687.

²⁰ Велики везир у ово време био је Невшехирли Дамад Ибрахим-паша (1666-1730), велики везир у периоду 1718-1730..

²¹ Османски Царски Диван.

²² „Стубови среће“, тј. Висока порта, седиште дивана Османског Царства.

Praefulgidam Portam meam commorans residens²³ de Dierling²⁴, terminentur ejus extrema felicitate, limini meo felici libello supplici repraesentaverit, quo pactotum Capitulationibus Imperialibus insertum sit, ut Alutae Fluminis ripae orientem spectantes. Mei excelsi Imperii occidentem vero spectantes Romanorum Imperatoris in possessione sint, dictum flumen a quo Transylvania effluit, usque dum se in Danubium se effundit, praefati fluvii confinia sint, prout antecederent Marusio²⁵ determinabantur, et utriusque partis subditi pecorum adaquationis piscationis, aliorumque maxime necessariorum communi emolumento proficiant. His jam contravenire necesse non fuerit, neque etiam Ottomanna navigia in trajectu damnificando a Germanis unius modi motus non emanaverit, in locis tamen, in quibus per Imperiales Capitulationes utriusque partis subditis adaquatio pecorum et piscatio concessa est, quidam immunes et subditi mei multifariis adornationibus contra Imperiales capitulationes Germanos piscationem exerentes impediendo persidi esse anhelaverint, idcirco ad tolenda ejusmodi impedimenta, insolentias, et inimicitas Nobile Mandatum meum efflagitaverit, recurrendo ad Imperiales capitulationes juxtaque praefatam normam fore in sertum atque inscriptum fuisse deprehendendo, ad intercludenda pacis Imperialium Capitulationum adversantia impedimenta mandatum meum emanavit. Mandavique, ut ad adventum ejus in hocce puncto juxta mandatum meum et Imperiales Capitulationes agentes, nemini contra eas, actus, motus, et inimicitas fieri sinatis, juxta contentum nobilis mandati mei operantes signo huic nobili fidem adhibeatis. Scriptum in mediis diebus mensis lunaris rebbiu lachir²⁶ dicti, Anno Hegiirae 1136. Id est 9no mensis Januarii anno a Christo nato 1724.

Traducti Managetta von Lerchenau²⁷, candidatus linguarum orientalium.

II

Sultan Ahmed Han, Filius Sultani Mehmed Hani

Semper Victoriosus Gloriosissimis Vesiriis, Consilariis maximis, ordeniby mndi moderatoribus rerum publicarum sublimes judiciorum, terminatoribus negotiorum inversi recto consilio, firmatoribus gabricae imperii et prosperitatio, roboratoribus columnarum felicitatis et gloria, dotati vario gratiio regio altissimi, meo gubernatoribus Nissa et Widinii basio N.N. quorum deus excelsus aternet magnificentias. Optimisque judicio, presu-

²³ „Боравећи на мојој сјајној Порти“, односно у дипломатској служби сталног резидента.

²⁴ Дирлинг је раније био и секретар хабзбуршког посланства током мировних преговора у Пожаревцу. (Крчмар, 2022, 90-91).

²⁵ Мисли се на грофа Луиђија Фердинанда Марсиљија (Luigi Ferdinando Marsilli, 1658-1730).

²⁶ Реби ул-ахир, четврти месец исламског календара.

²⁷ Allgemeine deutsche Biographie <https://www.deutsche-biographie.de/pnd129199532.html> (на дан 10. март 2024. године).

lumque, fodinis fontibusque scientiarum ex facundiae, a prefulgidae, portae ad confinianoque Germaniae in via occurrentibus iudicibus. Quorum scientiae angantur, i ubi excelsum signum sultanicum advenerit notio sit, quod ea parte romanorum imperatoris, qui est prototypon principum gentis in messiam credentis²⁸ ad raefulgidam portae meam commorans residens de Dierling, cujus extrema prospere ierminetur, felici lumini meo, liello supplici repraesentaverit imprerialibus capitulationibus insertumfuisse, si quiopcam mercatorum ex ditionibus Germaniae sive mercatura sive perequerinationis vie in aliquem locum se consere voluerit, ne euntes redeunte-sve libere in itinere occurrentes tributi exactores, corusdemque executores infestent vel molestend, a praefulgida porta litterae communicatos et immunitatis concedantur, licitum fore suprandibo autem sacro tractati contravenire ium neutiquam occurreret. Nihilominus nunc Germaniae subditi um Mercatoria ium alliorum suorum nagotiorum ratione venixlex immunes cristiani aut hebraei confinia aut Adreianopolim cum contigerand, dicti tributi exactores, corumque subordinati, praelerquam, quod contra imperiale capitulationes tribux viotenfer intorserint, atrocibus verbents cosdem praetando, abque in carieres per multium temporis detrudento, duplex tribudum fraudulenter enervarint, Alma Paci adversantes actionis et excessus, nec non injurias et oppressiones praesumpserint: Quamobrem ne imposter provia severa inhibitione hujumodi iam imperialibus capitulationibus quam Alma Paci contrariantes exorbitar adverslus praefatos commitantur, neve contra imperiali capitulatione insusta exactione tributi aliiqo modio violentaribus inestari ac molestari sinatur, mandatum meum nobili exlagitavit et recurrendo a capitulationes imperiale supradiviti modi se hadere comper-tum est. Igitur rone in puncture contra imperiales capitulationes pluremium caventes iniquitates ejusmodi fieri sinantur, Filta Dignitatis mandatum meum emanavit, mandavique ut in hujus adventu hocic in particulari juxta condentum nobilissimi mandati mei, cui omnini obtemperadum et auscul-tandum est, operemini est, adversari summopere absteineatis. Ha scitote, nobilique signo fidem ad hibitok. Scriptum in ediis dieby mensis lunaris Rabbi-ul achir dicti anno hegyrae 1136; id est anno christi 1724. prope medium magnis jan[uario] 7.

Von residentia constantinoploa a DEU Custodita

Tradu[ct]um Theodory Mannagottu Linguand orientalibus Ex cand[did]atum.

Са стране:

Pera le 13. de Juin 1724.

²⁸ romanorum imperatoris, qui est prototypon principum gentis in messiam credentis - Римски цар (цар Светог Римског Царства Немачке Народности, А.П.), који је узор кнежева народа (на овом месту се јасно указује на изборност цара СРЦ, А.П.) који верују у Месију (хришћана, А.П.).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

Oesterreichische Staatsarchiv / Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatabtheilung Türkei I, Karton 191.

Објављени извори

Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века, II, (прир. Славко Гавриловић), *Царинарнице*, Београд: Српска академија наука и уметности: 1996.

Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века, I, (прир. Славко Гавриловић, Иван Јакшић, Срега Пецињачки), *Царинарнице и контумаџи*, Београд: Српска академија наука и уметности: 1985.

Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. Traites, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, proces-verbaux, virmans, berats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public exterieur de la Turquie, (red. Gabriel ef. Noradounghian), *tomme I, 1300-1789*, Paris: 1897.

Литература

Бронза, Боро. *Аустријска политика према простору Босне и Херцеговине 1699–1788*. Бања Лука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2012.

Gašparović, Luka. „Osnove sustava kapitulacija kao međunarodnih ugovora sui generis u Osmanskom Carstvu (XVI.-XVIII. St.)“. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 59–4 (2009): 679–716.

Ђорђевић, Милош и Александра Васић. „Патенти као законски акти хабзбуршких царева и њихов утицај у Краљевству Србији на примеру Привилеговане оријенталне компаније“. *Пешчаник* 11 (2013): 269–274.

Ђорђевић, Милош. *Краљевство Србија 1718–1739*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2018.

Зиројевић, Олга. „Мрежа турских путева (копнених и водених) на подручју данашње Војводине и Славоније“. *Историјски часопис* 34 (1987): 119–129.

Крмар, Филип. „Пожаревачки мир у два немачким компилацијама: *Маџарско-млетачка ратна позорница* Јохана Теодора Боецијуса и *Историјско-политички театар церемонија* Јохана Кристијана Линига“. *Записи. Годишњак Историског архива Пожаревац* 11 (2022): 78–108.

Поповић, Алекса. „Улога православних трговаца у интеграцији српског народа током XVIII века“. *Лесковачки зборник* 63 (2023): 65–78.

Roider, Karl A. *Austria's Eastern Question, 1700–1790*. Princeton: Princeton University Press, 1982.

Интернет извори

Allgemeine deutsche Biographie <https://www.deutsche-biographie.de/pnd129199532.html> (на дан 10. март 2024. године)

TRADUCTIONS DES ACTES POUR PACHA DE VIDINA ET NIŠ CONCERNANT LA MISE EN ŒUVRE DES CAPITULATIONS DU SULTAN AHMED III À LA MONARCHIE HABSBOURGEOISE DEPUIS L'ANNÉE 1724

Résumé

L'article présente le texte édité des actes de l'année 1724. sur la mise en œuvre des capitulations du commerce du sultan et leur traduction dans la langue serbe moderne. Il s'agit d'une traduction officielle de documents orientaux en langue latine, destinée aux besoins de la cour de Vienne après l'établissement de la paix et la régulation des relations commerciales entre la Monarchie habsbourgeoise et l'Empire ottoman en 1718. Le texte des documents est précédé par une étude introductive dans laquelle sont présentées la nature des capitulations en tant qu'actes juridiques et les circonstances générales de la création des documents préparés.

Les mots clefs: La Monarchie habsbourgeoise , L'Empire ottoman , la peuple Serbe , le commerce , le XVIII^{me} siècle.